

KENTLEŞME VE KONUT POLİTİKALARI AÇISINDAN NEO-LİBERALİZMİN ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRMESİ VE SOSYAL ADALET FİKRİNİN YENİDEN İNŞAASI

Saadet AYDIN*

Betül YARAR**

ÖZ

Bu makale 1980'lerden bu yana egemenlik kazanan neo-liberal kentleşme ve konut politikalarının eleştirisini sunmakta ve kentleşme ve konut sorunu çerçevesinde sosyal adalet kavramını yeniden nasıl kurabileceğimiz sorusuna cevap aramaktadır. Genel olarak bilinmektedir ki, neo-liberal ekonomik ve siyasal stratejiler Türkiye'de kent yaşamındaki ve konut piyasasındaki adaletsizlikleri derinleştirmiştir. Bu makale, neo-liberal yaklaşıma karşı sosyal demokrasi kavramının ihtiyaç kavramıyla ilişki içerisinde yeniden inşaa edilebileceğini ileri sürmektedir. Harvey'in de belirttiği gibi ihtiyaç kavramı yeniden dağıtım süreçleriyle (örneğin konutun, kent topraklarının ve kentsel olanakların dağıtımıyla) doğrudan ilişkilidir. Fakat ihtiyaç aynı zamanda kültürel ve davranışsal olarak bireylerin tüketim kalıplarında görülen farklılıklarla da ilişkilidir. Kısacası, kapitalist sistemin ihtiyaçlarından çok, sadece ekonomik olarak değil, kültürel ve sosyal olarak da belirlenen ve değişkenlik gösteren insani ihtiyaçlara önem veren yeni ve alternatif stratejilerin inşaa edilmesi önemli bir meseledir. Bu şekilde kent ve konut politikalarının ihtiyaç çerçevesinde yeniden tanımlanması noktasından hareketle, kalkınma fikri kentsel sosyal demokrasi anlayışını içinde barındıran "sürdürülebilir kalkınma" başlığı altında yeniden formüle edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Neo-Liberalizm, Kentleşme, Konut, Konut Politikaları, Kentsel Sosyal Demokrasi, Alternatif Konut Projeleri.

* Yrd.Doç.Dr., Abant İzzet Baysal Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü

** Doç.Dr., Abant İzzet Baysal Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

A CRITICAL ANALYSIS OF NEO-LIBERALISM AND RECONSTRUCTION OF THE NOTION OF SOCIAL DEMOCRACY IN RESPECT TO THE PROBLEM OF URBANISATION AND HOUSING POLICIES

ABSTRACT

This article provides a criticism of neo-liberal urban and housing policies in Turkey and a reply to the question of how we can reconstruct the concept of social democracy within the context of urbanization and housing problem. As it is generally known, neo-liberal economic and political strategies have been resulted in an increase in inequalities in urban life and housing market in Turkey. The article argues that, as opposed to neo-liberal approach, it is possible to reevaluate the concept of social democracy in line with the concept of “need”. As Harvey states, the question of the need is fundamentally related to the process of redistribution (i.e. that of houses, urban lands and facilities). But it is also connected to the issue of cultural and behavioral differences in consumption patterns of people. In short, it is important to construct new and alternative strategies that are paying attention not to the requirements of capitalist system, but to the needs of people, which are not only economically but also socially and culturally determined and various. Departing from this conception of urban and housing policies in line with the concept of the need, the notion of development can be reformulated under the heading of “sustainable development”, which contains the idea of urban social democracy as a fundamental part.

Key Words: *Neo-Liberalism, Urbanization, Housing and Housing Policies, Urban Social Democracy, Alternative Housing Projects.*

GİRİŞ

Bu çalışma, 19-23 Eylül 2006 tarihlerinde Malatya İnönü Üniversitesinde düzenlenen V. Ulusal Sosyoloji Kongresine bildiri olarak sunulmak üzere yapılmıştır. Kongrenin ana teması bağlamında, kentleşme ve konut biçimlerinde karşılaşılan mekanda sosyal adalet sorunsalına ilişkin politik ve kuramsal bir çalışma olarak kurgulanmış olan makalede, bu temalar Türkiye pratiği ekseninde tartışılmaktadır.

Türkiye’de konut ve kentleşmeye ilişkin sorunlar, 1950’lerden başlayarak ele alınabilir. 1950’lerde kırsal alanlardan kentsel mekanlara hızlı göçün yarattığı yerleşim sorunları ve çarpık kentleşme olarak anılan plansız ve düzensiz yayılma, 1980’lere gelindiğinde egemenlik kazanan neo-liberal politikaların da etkisiyle artarak devam etmiştir. Bu yıllarda kentsel rant giderek artmış, buna paralel olarak kentsel arazi spekülasyonuna dayanan sektörel dinamikler ve bunun üzerinden dönen enformel girişimler de boyut kazanmıştır. Toplumsal olarak bütün bunların kentsel uçurumları arttırdığı ve mekansal polarizasyonu güçlendirdiği belirtilmelidir.

1980’lerden itibaren genel olarak ekonomide ve özel olarak konut kesiminde gözlemlenen değişiklikler dikkate alınarak, bu çalışmada kentsel mekan üzerinden bir sosyal adalet kurgusu oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu çerçevede, makalede ilk olarak bugün Türkiye’de egemenlik kazanmış olan neo-liberal politikalar ve bu politikaların kentleşme sürecine, konut sektörüne ve konut üretim modellerine etkisi sorgulanmaktadır. Daha sonra neo-liberal politikaların yarattığı toplumsal ve ekonomik açmazlara karşı hangi ilkeler temelinde alternatif politikalar üretilebileceği ve sosyal adalet perspektifinin nasıl yeniden kurgulanabileceği tartışılmaktadır.

1980 Sonrası Dönemde Neo-Liberal Ekonomik Politikaların Kentleşme ve Konut Sektörü Üzerindeki Etkileri

Neo-liberal Ekonomik ve Politik Stratejiler

1979 yılında ağırlaşan ekonomik krizi atlatmak için ihtiyaç duyulan dış yardım, Türkiye’nin “istikrar programı”nı benimsemesini zorunlu hale getirmiştir. Amerikan yönetimi, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların teşvikiyle Türkiye gibi üçüncü dünya ülkelerinde uygulanan bu program genel yapısal uyum politikaları çerçevesinde yürütülmüştür. Piyasayı güçlendirmeyi ve devleti ve kamu sektörünü küçültmeyi hedefleyen bu program şu önlemleri vurguluyordu: siyasa formüle etmeyi ve uygulamayı daha etkili kılmak üzere yapılacak kurumsal ve hukuksal değişiklikler; Amerikan doları karşısında Türk Lirasının devalüasyonu; çoklu kur politikalarının sınırlanması; ticaret ve ödeme düzenlemelerinde artan liberalleşme; ihracatın yaygınlaşmasını teşvik edecek önlemler; devlet mallarının fiyatlarının belirgin olarak artırılması ve fiyat kontrollerinin kaldırılması; Ürettikleri mallar üzerindeki devlet desteğini çekmek ve fiyat kontrollerini kaldırmak suretiyle KİT’ler (Kamu İktisadi Teşekkülleri) için rekabetin artırılması; faiz oranlarındaki artış; yabancı yatırımların teşvik edilmesi; vergi indirimleri yönünde vergi reformu (bkz. Barkey, 1990; Eralp vd. 1993; Kazgan 1999; Güler, 1996). Bütün bu özelleştirme ve yeniden-düzenleme (deregulation)

siyasaları aynı zamanda planlı ekonomi programı çerçevesinde uygulanan eski ulusal kalkınmacı stratejinin terk edilmesi ve piyasa ekonomisine ve küçük devlet ilkelerine dayanan ihracat merkezli yeni ekonomik stratejiye geçiş anlamına gelmektedir (Keyder, 1996). Bu bağlamda Türkiye, bir yandan IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlarla imzaladığı anlaşmalar temelinde değişmekte olan küresel ekonomiyle ilişkisinde yeni bir aşamaya girerken, diğer yandan iktidarda olan askeri rejim tarafından bu entegrasyon sürecini hızlandıracak yapısal değişiklikleri (örneğin sendikalaşma ve siyasi katılım gibi bireysel hakları kısıtlayan, buna kaşı devlet gücünü yeniden sağlayan anayasal ve yasal değişiklikler) gerçekleştirmiştir. Bütün bunlardan sonra hükümet sivil ellere geçmiştir. Bu dönemde yükselmekte olan yeni-sağın siyasi liderliğini Turgut Özal ve partisi ANAP üstlenmiştir. Onun entellektüel ve moral liderliğinde yukarıda belirtilen gelişmeler siyasi bir meşruiyet temelinde ve halk kitlelerinin aktif onayı kazanılarak yürütülmüştür.

Bu dönemde genel olarak sanayi sektöründe bir gerileme gerçekleşmiştir. Bu genel gerçekliği kabul eden Barkey, bu gerilemenin sanayi sektörünün her alanında yaşanmadığının altını çizerek (Barkey, 1990: 178). Yeni birikim stratejisi sanayi sektöründeki büyük ölçekli firmaları, bu firmaların banka sistemine erişimini kolaylaştırmak süretiyle kapsar. Bu şekilde büyük ölçekli firmalar orta ölçeklilere nazaran daha avantajlı hale gelirler. Bunlar daha çok uluslararası pazara üretim yapan ve ihracat hacmi geniş büyük firmalardır. Uluslararası piyasalarda rekabet edebilmek için bu firmaların çalıştırdıkları işçi ücretlerini kolaylıkla aşağı çekebilmesi önemlidir. Bu nedenle daha çok enformal sektördeki işçilerin istihdam alanına çekilmesi veya istihdam biçimlerinin artarak enformalleşmesi söz konusu olur. Buna karşı finans kapital dikkate alındığında, önemli ekonomik gruplar bankacılık sektörü ve rantiyerlerdir. Boratav 1979'dan 1986'ya kadar olan dönemde finansın gayri safı yurt içi hasıladaki payının yüzde 50'den daha fazla bir oranda arttığına işaret eder ve özellikle bankacılık sektörünün bundan kar sağladığını belirtir. Karşılaştırmalı olarak incelediğimizde, rantiyerler tarafından kazanılan rant gelirlerindeki göreceli ve mutlak artış, birim başına finans sermayesinde olduğundan çok daha fazladır. Boratav ticaret sektörü açısından, 1980'lerde genel olarak ticari sermayede ve özellikle de dış ticarete dönük ticari sermayede nisbi bir artış gözlemlemiştir (Boratav, 1990: 222-223).

Türkiye'de 1980'lerde devlet desteğinin ve yardımlarının azalması ve artan faiz oranları sonucunda tarımsal nüfusta ciddi bir yoksullaşma söz konusu olmuştur ve bu da en çok küçük köylüleri vurmuştur. Sanayi sektöründe ise asıl sorun enflasyon oranlarına kıyasla işçi ücretlerindeki hızlı gerileme-

dir. Boratav sanayi, ticaret ve finans sektörlerinde toplanan artı değerdeki arış oranlarının yeni yapısal değişikliklerin doğal bir sonucu olduğunu belirtir. Bütün bunlar, yapısal uyum programının (yani Özalıcı birikim stratejisinin), gelir dağılımını tarımda ve sanayide istihdam edilen iş gücü aleyhine ve bankacılık, ticaret ve sanayi burjuvazisi leyhine yeniden düzenleyen yeni siyasalara dayandırıldığını göstermektedir. Bu tablo içinde, emeğinden başka satacak bir şeyi olmayan işçilerin ve çalışanların ücretlerindeki düşüşe, sosyal kamusal hizmetlerdeki gerilemenin, sosyal haklara getirilen kısıtlamaların ve artan işsizlik oranlarının eklenmesi gerekmektedir. Bunun dışında artan göç ve hızlı kentleşmenin yarattığı sorunların da bölgesel adaletsizliklerdeki, kır-kent ayrımındaki ve kent içi bölgesel eşitsizliklerdeki derinleşmeye paralel olarak ele alınması gerekmektedir.

Tünay, ANAP'ın siyasi projesini bir bütün olarak ele alır ve bu çerçevede onun "iki ulus projesi" olduğunu savunur (Tünay, 1993). O'na göre birinci ulus az sayıda tekeli, faizci sermayeyi, bir grup rantiyeri ve spekülâtörü içermekteyken, ikinci ulus emekçi nüfusu (tarım çalışanlarını, işçi sınıfını ve kamu çalışanlarını), milyonlarca işsizi, profesyonelleri, zanaatkarları, küçük esnafı, emeklikleri ve benzerlerini içeren daha büyük bir nüfusu kapsar (1993: 25). Bu çerçevede kötüleşen koşullara rağmen, özellikle Özal hükümeti döneminde uygulanan bir takım populist politikalarından da söz etmek gerekir. Bu bağlamda eski toplumsal uzlaşmanın yıkılmasında etkili olan bir takım söylemsel stratejiler ele alınabilir (bkz. Yazar, 2000 ve Mutlu, 1995). Ancak burada bunlardan değil, daha çok popüler kitleleri etkilemek üzere uygulanan maddi ödünlerden söz edilecektir. 1980'lerden günümüze orta sınıflar tasarruf için ve enflasyona karşı daha çok arsa ve konut satın almaya teşvik edilmişlerdir. Burada orta sınıflar için geliştirdiği kentsel toplu konut projeleri nedeniyle devletin Toplu Konut Fonunun (TKF) oynadığı rol önemlidir. Bu eğilimi mülk gelirlerinin payındaki % 42.9'dan %69.8'e varan artışlarda izlemek mümkündür. Orta sınıflar için diğer bir gelir yaratma stratejisi faize yatırılan para yoluyla tasarruftur. Bunun dışında Özal hükümeti döneminde, orta sınıfları ve yoksul kesimleri desteklemek adına genel bütçe dışında ve doğrudan başbakanı bağlı "Fakir Fukara Fonu" ve "Toplu Konut Fonu" gibi çeşitli fonlar kurulmuştur. Bu şekilde hükümet halk için söz verdiği pek çok icraatı hızla uygulamaya sokabilecektir. Üzerinde durulması gereken bir başka olgu da gecekondu tapu dağıtılarak yaratılan ranttır. Ancak burada altı çizilmesi gereken bir nokta, bu tür uygulamaların sosyal adaletçi bir programa veya piyasaya dayanan formel mekanizmalar yerine informal mekanizmalar ve patronaj politikaları üzerinden işliyor olmasıdır (Buğra, 2000a). Bu şekilde 1980'lerden bu yana neo-liberal politikalar, Türkiye'ye özgü bir biçimde, değişik kanunsuz ve usulsüz gelir yaratma biçimlerinin gelişimine zemin oluşturmıştır. Düşünülüğünde, bütün bu

popülist önlemlerin özellikle kent merkezli uygulamalar olması dikkat çekicidir. Keyder ve Öncü ANAP hükümetinin bu yaklaşımını “kent popülizmi” olarak adlandırırlar (Keyder ve Öncü, 1993). Bu özgün kent popülizmi aynı zamanda sosyal refah devletinin geri çekilmesiyle boşalan adil dağıtım sorununun yaratacağı toplumsal çatışmaların önünü kesecek bir araç ve uzlaşma yaratma biçimi olmuştur.

Türkiye’de neo-liberal ekonominin ve siyasetin başarılarını ve/veya başarısızlıklarını detaylarıyla değerlendirmek bu yazının amacını ve kapsamını aşmaktadır. Kısaca neo-liberal politikaların yarattığı manzaradan kentleşme ve konut politikaları açısından çıkarılacak genel sonuçlara değinecek olursak, bunların başında giderek artan toplumsal uçurumlar, hızlanan köyden kente göç ve küresel ekonomiye eklemlenme sürecinin yarattığı yeni kentleşme dinamikleri gelmektedir. Ancak aynı süreç usulsüz uygulamaları ve patronaj ilişkilerine dayanan çıkar örüntülerini de beraberinde getirmiştir. Tüm bunların kentleşme açısından sonuçlarına değindikten sonra, devletin konut politikalarını ve konut sektöründeki gelişmeleri inceleyerek bu bölümü tamamlayacağız.

1980 Sonrası Dönemde Kentsel Hayatın Dönüşümü, Konut Alanlarının ve Konut Tiplerinin Polarizasyonu

Keyder ve Öncü’nün de belirttiği gibi, küresel ekonominin veya ekonominin küreselleşmesinin etkisiyle, bugün kentleşmenin ve kentsel mekanların öneminin giderek arttığına tanık oluyoruz (Keyder ve Öncü, 1993: 7)¹. Bu süreçte özellikle küresel ekonominin dinamikleriyle eklemlenmeyi başarmış, küresel üretim ve piyasa aktivitelerine aracılık eden, küresel hareketliliğin güzergahında veya küresel ağların içinde yer alan ‘küresel kentler’in veya ‘dünya kentleri’nin öne çıktığını görüyoruz. Bununla birlikte ulusal ölçekte 1980’lerden başlayarak uygulanan ve yukarıda açtığımız neo-liberal politikaların da küresel sermayenin hızlı akışını ve artan kentleşme hızını destekler nitelikte olduğunu söyleyebiliriz. Kısaca bugün kentsel gelişimin giderek daha fazla küresel kentleri egemenliği altına almış olan ekonomik rasyonalite tarafından şekillendiğini söyleyebiliriz (Keyder and Öncü, 1993: 8-9).

¹ Ülkemizde, nüfusu bir milyonu aşan il sayısı 1980’de 11 iken, 1990’da 15’e ve 2000’de 17’ye ulaşmıştır. 1980’de Türkiye nüfusunun %43,91’i kentlerde, % 56,09’u kırsal alanlarda yaşarken, 2000’de bu oranlar sırasıyla %64,90 ve % 35,10 olarak gerçekleşmiştir. (www.tuik.gov.tr/ 19.09.2006 tarihinde ziyaret edilmiştir.)

Bu yeni küreselleşme dinamikleri çerçevesinde kentlerin mekansal ve sosyal olarak yeniden tanımlanması ve düzenlenmesi de söz konusu olmuştur. Ancak bu durum, beraberinde sadece kentler arasında değil, kentlerin kendi içinde de mekansal farklılaşmayı ve kutuplaşmayı getirir. İkincisi açısından özellikle göze çarpan gelişme, kentin sermaye yoğun merkeziyle sürekli genişleyen ve göç alan çevresi arasındaki eşitsizliğin artmasıdır. Neo-liberal politikalar yoluyla Türkiye sermayesi ve ekonomisi küresel kapitalizmle eklemlendikçe, yeni küresel dünyaya ait “girişimci kent” (entrepreneurial city) normlarının Türkiye kentlerini de etkisi altına aldığını görüyoruz. Bu yeni eğilimle eş güdümlü olarak, örneğin ANAP hükümeti dönemi için, kentin keşfinin izlerini uygulanan “kentsel popülizm”de ve kentsel yeniden yapılanma veya yenilenme süreçlerine yapılan vurguda sürmek mümkündür. Kentsel yenileme projeleri bir yandan kenti yeniden yapılandırırken, diğer yandan kent mekanlarını yeni yatırım ve rant alanlarına dönüştürmüştür. Bu dönemde belediyeler, yeni gelir kaynakları yaratmak üzere yatırımlar yapma girişimlerini (örneğin spor kompleksleri, botanik parklar, müzeler, vs.) arttırmışlardır. Bütün bu gelişmeler beraberinde kent yönetimi sorunlarını ve bu sorunlarla baş etmek üzere yeni yönetim biçimlerinin geliştirilmesine duyulan ihtiyacı arttırmıştır. Buna paralel olarak öncelikle belediyeleri ve belediye başkanlarını daha fazla yetkiyle donatan, örneğin 1984 tarihli ve 3030 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu gibi, yeni yasaların çıkartılması söz konusu olmuştur. Ancak bütün bunlara rağmen 1980’lerden beri kentsel nüfustaki artış kentsel gelişim hızının üstünde seyretmeye devam etmiştir (Keyder and Öncü, 1993: 21).

Bu gelişmelere paralel olarak 1980’lerin ikinci yarısında yeni konut projeleri ile birlikte kentsel oturma mekanlarının veya konumlarının var olan düzeni önemli değişikliklere uğramıştır. Bu bağlamda ve yeni konut projeleriyle ilgili olarak Keyder ve Öncü’nün İstanbul’da izledikleri üç yeni eğilimden söz etmek mümkündür. Birincisi kent içine ve dışına açılan otobanlar (throughways) etrafında hızla yayılan konut inşaatlarıdır. Toplu Konut İdaresi- TOKİ- tarafından desteklenen ve onun kriterlerine uygun olarak imar edilen bu konutlar tek tip yüksek apartmanları içermektedirler. Bir çoğu çalışanlar, emekliler gibi gruplar veya bir firma tarafından organize edilen kooperatifler olarak örgütlenmişleridir ve belediyenin toplu konut için tahsis ettiği alanlara ve özellikle kent kenarlarına (sub-urbs) konumlanmışlardır. Orta ve üst sınıfların kent dışına yerleşime eğilimi aynı zamanda kentin merkezindeki orta sınıf iskan alanlarının boşalması ve terk edilmesi, kent kenarındaki yaşam alanlarının ise kültürel olarak homojenleşmesi ve sterilleşmesi demektir. Keyder ve Öncü’nün de belirttiği gibi bugün İstanbul’da homojen oturma alanları sayısındaki artış ve mekansal ayrışma (segregasyon) inanılmaz bir çarpıcılık kazanmıştır (Keyder and Öncü, 1993: 30).

Konut alanlarında ortaya çıkan ikinci önemli eğilim, zenginler için olan konut mekanlarında ve konut tasarımlarında görülmektedir. 1960'larda ve 1970'lerde, elit kesimin, İstanbul'un trafiğinden ve kalabalığından kaçmak için daha çok deniz kıyısındaki apartman bloklara yerleştiği bilinmektedir. Bu tarz, yani sahilde apartman modeli, orta ve üst sınıf yaşam tarzını farklı kılan ince bir sembol haline gelmiştir. Ancak 1980'lerin ortasından bu yana, bu tarz apartmanların yerini giderek villa tipi evler almaya başlamıştır. Burjuvazinin yeni statü sembolü, bu uzun duvarlarla çevrili ve bekçiler tarafından korunan bahçe içinde bağımsız villa biçimindeki konut modelidir artık (Keyder,1999:88). Başlangıçta Boğaz manzaralı ormanlık tepelere 10-15 villalık birkaç konut demetinin inşasına izin verilmiştir. Ancak daha sonra bu tarz ve bu tarz evlerin piyasası yaygınlaştıkça, Boğazın Batı Karadeniz çıkışındaki tepelerin eteklerinde de benzer yapılar yükselmeye başlamıştır (Keyder ve Öncü, 1993: 30-31). Bu tip konut yapımında da yine Toplu Konut Fonu (TOKİ) ve Emlak Bankası temel aktörlerdir. Görüldüğü gibi devletin konut piyasasına katılımı gerçekten yoksullar veya dar gelirli için konut üretmek üzere değil, daha çok arsaları özel girişime açmak ve özel sektörü karlı konut projelerine dahil etmek üzeredir.

Son olarak yirmi-otuz yıla damgasını vuran ve esasen 1950'lerden beri devam etmekte olan üçüncü ve son eğilim gecekondulaşmadır. Ancak 1980'lerden bu yana devam eden gecekondulaşma sürecini eski dönemlerdeki gecekondulaşmadan ayıran temel özellik, Buğra'nın da belirttiği gibi gecekondulaşma sürecinin ticarileşmesidir (Buğra, 2000a, 114)). Bilindiği gibi 1980'lerde kentlerin kenarlarında kalan arsaların büyük bir bölümü yarı-enformal (quasi-informal) yerleşime açılmıştır. Örtük bir biçimde de olsa, yerel yönetimlerin görmezden gelerek, merkezi yönetimin ise imar bağışlamaları içeren yasaları birbiri ardısıra yürürlüğe sokarak ve mevcut kaçak yapıları, gecekondulara kentsel hizmet, altyapı sunarak, bu enformelleşme süreci kışkırtılmıştır.

Yıllar	Gecekondulaşma Sayısı	Gecekondulaşma Nüfusu	Kent Nüfusuna Oranı (%)
1955	50 000	250 000	4,7

1960	240 000	1 200 000	16,6
1965	430 000	2 150 000	22,9
1970	600 000	3 000 000	23,6
1980	1 150 000	5 750 000	26,1
1990	1 750 000	8 750 000	33,9
1995	2 000 000	10 000 000	35,0
2002	2 200 000	11 000 000	27,0

Kaynak: Keleş, 2004: 561

Özellikle İstanbul gibi metropol kentlerin çevresinde uzun zamandır devam etmekte olan kentsel gecekonudu bölgelerinin yaygınlaşması sürecine eşlik eden iki yeni eğilimden söz etmek mümkün. Bunlardan biri orta sınıf kentlilerin kent dışında gelişen apartman şeklindeki toplu konutlara kayması ve kent dışında yeni yerleşim bölgelerinin gelişmesidir. Bu süreçte refah düzeyi yüksek zenginler de benzer biçimde kent dışına doğru yayılan villa tipi konut bölgelerine yerleşme eğilimindedirler. Bu bağlamda uydu kentler de denilen yeni yerleşim alanlarının gelişmesi genel bir eğilim olarak düşünülebilir. Bu duruma ek olarak hızlanan köyden kente göç süreci de kentsel çevre arazilerin piyasa değerleri üzerinde etkili olan bir dinamiktir. Aşağıda da söz edeceğimiz gibi, bu durum kent çevresini önemli rant alanlarına dönüştürür ve bu alanlar üzerinde yeni bir çıkar çatışması yaratır. Bir diğer önemli gelişme de kent merkezlerinin hizmet alanına, cazibe merkezlerine ve tüketim merkezlerine dönüştürülmesi için gerçekleştirilen yeni projelerle şekillenen kentsel dönüşümdür. Bu şekilde kent merkezi ulusal ve uluslararası sermayenin akış hızına ve tüketim arzusunaya ayak uyduran yeni mobil gruplar için (iş adamları, turistler, hafta sonu ziyaretçileri, vs.) yeniden inşa edilmektedir.

Devletin Konut Sorununa Yaklaşımı ve Konut Üretimi ve Piyasasındaki Yeni Dinamikler

1980'lerde Özal hükümetinin konut sorununa yaklaşımında köklü bir değişim göze çarpar. V. kalkınma planında konut sorununa ayrılan yer çok

azdır. Ayrıca daha önceki kalkınma dönemlerinden farklı olarak yeni dönemde devletin konut sorununa müdahalesi değişmiştir. Kentsel ekonomideki sınıfsal ayrımların derinleştiği bu dönemde devletin sosyal adaleti sağlama ve konuta erişimi kolaylaştıracak projeler geliştirme misyonunu terk ettiği görülür. Sosyal adalet ilkesi temelinde uygulanacak olan planlı bir kentleşme yerine, hem giderek artan eşitsizliklerden doğabilecek toplumsal hoşnutsuzluğu engellemek, hem de yeni rant alanları yaratmak için bu dönemde gecekonduculara bir yandan toplumsal donatı ve altyapı sunulmuş, diğer yandan da tapu ya da tapu tahsis belgeleri aracılığıyla mülkiyetleri verilmiştir.

1980'lerin hızlı kentleşmesi ile gittikçe büyüyen kentler, gecekondu alanlarını da içine alınca, bu alanlardaki kentsel toprak rantı yükselmiştir. Örneğin 1984'de çıkarılan imar affı yasası ile bu değerlendirilmiş topraklar üzerindeki gecekonduların, mevcut imar düzenine göre apartmanlara dönüşmesine izin verilmiştir. Bu süreç hızla işleyerek, Buğra'nın da belirttiği gibi gecekonudulaşmanın ticarileşmesine ve bu bölgelerin sermaye sahipleri için ticari rant alanlarına, politikacılar içinse oy depolarına dönüşmesine neden olmuştur (2000a: 117). Bu çerçevede bir yandan kente yeni göçen gruplar için kent çevrelerindeki gecekondu bölgeleri ucuz yerleşim alanları olmaya devam eder. Ancak burada geçmişten farklı olarak söz konusu olan artık yoksul göçmenlerin kamu arazilerini işgali değil, bu bölgelerde gelişen güç odaklarının usulsüz yollarla kamu arazilerini veya kamu arazilerinde var olan konutları göçmenlere dağıtmalarıdır. Keyder ve Öncü'ye ve Buğra'ya göre, örneğin İstanbul'da bu süreç hemşehrilik bağlarına dayanan klientelist ilişkiler yoluyla organize edildiğinden, iskan bölgeleri de etno-kültürel nitelikler taşımakta ve bu nitelikler mekansal örüntüler ya da ayrışmalar yoluyla daha da güçlenmektedir (Keyder ve Öncü, 1993; Buğra, 2000a)².

1984 affı ile, mevcut gecekonduları apartmanlara dönüştüren bir kentsel yenilenme ve yeniden değerlendirme sürecine girilmiştir. Bu süreçte, yap-satçı adı verilen bir müteahhit türü konut piyasasında belirleyici konuma gelirken, yap-satçı üretim tarzı ile gecekondu sahibi, kendisine bağışlanan arsası karşılığında birden fazla apartman dairesine sahip olmuşlardır. Bu şekilde bir zamanlar kendi niteliksiz gecekondusundan başka bir şeyi bulunmayan yoksul kesimler, rantiyer sınıfına dahil olmuştur. Bu süreç 1984 yılından sonra da devam etmiştir.

² Bu noktada gecekondularla ilgili yapılan önemli çalışmalardan biri olan Erder'in Ümraniye'de gerçekleştirdiği çalışma görüşlerimizi destekler niteliktedir. Erder'e göre gecekondu bölgelerinin bu şekilde ticarileşmesi süreci gecekondu bölgeleri içinde farklı zonların oluşumuna neden olmaktadır. Bu farklı halkalar veya zonlar aynı zamanda farklı göç zamanlarını ve kente entegrasyon sürecindeki farklılıkları yansıtmaktadır (Erder, 1996).

1980’li yıllarda ard arda yürürlüğe giren af yasalarının etkisiyle 1994 yılında gecekondular sayısında niceliksel olarak bir düşüş izlenmektedir (bkz. Aydın, 2003). Bu şekilde gecekondular devlet eliyle ıslah edilmesi gereken kentsel alanlar olmaktan çıkarılmıştır. Daha önce kalkınma planlarında bu şekilde irdelenen gecekondular sorunu, kentsel rant için rekabet eden güçlerin elinde yeniden biçimlenir. Bu dönemde devletin rolü konut sektörüne doğrudan müdahale etmek olmamıştır. Bunun yerine onun işlevi daha çok bu sektörde faaliyet gösteren özel aktörlere kredi ve diğer yöntemlerle destek göstermek olmuştur. Bunun için daha önceki yıllarda kurulan Emlak Bankasının yapısı tamamen dönüştürülürken, 1983 yılında Toplu Konut İdaresi kurulur. Emlak Bankası ve Toplu Konut İdaresi, sanayileşmenin gerilediği bu dönemde ve özellikle 1984 yılından sonra karlı bir sektöre dönüşen konut sektörüne yatırımı teşvik amacıyla işlev gösterir. Bu dönemde esasen konut sunumu ve üretimi piyasa güçlerine ve dengelerine terk edilirken, devlet arka planda özel konut üreticisini koruyup destekleyen önemli bir aktördür. Burada özellikle öne çıkan bir diğer mekanizma da belediyelerdir. 1980’lerde yetkileri olağan üstü genişletilen belediyeler bir tür usulsüz rant dağıtım aacı halini alırlar.

1980’li yıllarda ANAP yönetimine geçen belediyelerde uygulanan popülizmin bir uzantısı olarak yoksul kent halkına konutlarının iyeliği bağışlanırken, bunun yanı sıra orman ve hazine arazilerini, yeşil alanları ticari işletmeler kurarak ya da villalar yaptırarak işgal eden kent zenginlerine de rant dağıtılmıştır. 1983-1988 arası dönemde çıkarılan beş adet ortak amaçlı yasa ile - ki bunları Şenyapılı İslah İmar Planı Yasa Grubu olarak adlandırır, - gecekondular alanlarındaki iyelik sorunları çözülerek bu alanların yasal statü kazanması sağlanmıştır. Bunun bir adım sonrasında ise gecekonduların düzenli apartman türü konut yığına dönüşüğü izlenmektedir (Şenyapılı, 1998: 312).

1980’lerin ortasında hızla yükselen konut üreticisi, üst-orta sınıflara özel yaşam alanları üreten örgütlü büyük sermayenin yapım şirketleridir. Dışa açılma ve korumacılığın kaldırılması sonucunda büyük sermaye grupları endüstriyel üretim yerine konut kesiminde üretim yapmanın karlılığını fark ederek bu alana yönelmişlerdir. Bu büyük sermaye gruplarına TOKİ’nin ve Emlak Bankasının kredileri yoluyla devlet de destek vermiştir. Toplu Konut Yasası’nın küçük üreticiyi çevrim dışına iten düzenlemeleri ile yap-sat üretim biçimi rekabet gücünü yitirmiştir. 1980 sonrasında sayıları ve sektördeki ağırlıkları bu şekilde artan örgütlü sermaye şirketleri hem kamu konutlarını hem de kendi hesaplarına ve kar güdüsüne uygun lüks konutları üretmişlerdir. 1992 yılında yapılan bir anket çalışmasının sonuçlarına göre Türkiye’de faaliyet gösteren yapım şirketlerinin %59’u 1980-89 yılları arasında kurul-

muştur. 1980-84 döneminde %25,5, 1985-90 döneminde ise %33,6 oranında şirketleşme gerçekleşmiştir. Ankara'daki şirketlerin %66,2'si, İstanbul'daki şirketlerin %63'ü ve Manisa'dakilerin ise %70'i kamu inşaatlarını üstlenmişlerdir. Tüm şirketlerin %77'si kar amaçlı spekülasyon konut yapımına, %19'u ise kamu inşaatlarına yönelmiştir (Türel, 1996: 8-11). 1984 yılından sonra kurulan büyük sermayeli yapım şirketleri genelde toplu konut tarzı büyük ölçekli üretim yapmışlardır. Bu durum onların çalışma biçimlerini etkiler ve üretim maliyetlerini arttırır. Bu tür şirketler büyük ölçekli çalıştıkları için genellikle kendi arsalarında inşaat yaparlar. Ayrıca aynı nedenden dolayı daha fazla sayıda ve yasal koşullara uygun biçimde (sosyal güvencesi olan) işçi çalıştırmak zorundadırlar. Bu yönlerden yap-satçılardan ayrılırlar (Teke- li, 1982: 77).

1980 sonrasında çıkarılan toplu konut yasaları, konut kooperatiflerine destek olmuş olsa da, 1980 sonrasında kooperatiflerinin gerçek gücü, birlik ve merkez birlikler biçiminde örgütlü bir yapıya dönüşmelerinden kaynaklanmıştır. 1984'de oluşturulan Toplu Konut Fonu'ndan verilen krediler 1988'e gelindiğinde kesintiye uğramış, kooperatif kesimi bir süre kredi desteğinden yoksun kalmıştır. Ancak, yine de 1980 sonrası kooperatif konut üretiminin sıçrama yaptığı yıllardır. Beşer yıllık dönemler halinde kooperatif üretimin toplam konut üretimi içerisindeki payı, 1985-1989 döneminde %28'i aşmış ve bu düzey 2000 yılına kadar küçük artışlar halinde devam etmiştir. Bu zaman diliminde kimi yıllar TOKİ kredileri kesilmiş olmasına karşın, kooperatiflerin konut üretimindeki payının artışı, bunların birlik ve merkez birlik biçiminde örgütlenmeleri ile açıklanabilir. 1984-1989 arasında konut mal oluşlarının %75-80 kadarını karşılayan TKF kredileri, 1989'dan sonra %20'lerin altına kadar düşmesine karşın, kooperatiflerin konut üretimindeki payları, 1985 sonrası 15 yılda %28'in altına bir daha inmemiştir (Türkkent, 2003:20). Sanayi ve Ticaret Bakanlığı verilerine göre 2003 yılında Türkiye'de 38927 etkin yapı kooperatifinden yalnızca 7907 kooperatif, üst birliklere ortaktır

Kısacası 1980'lerden sonra konut sektörüne yönelik olarak uygulanan devletin neo-liberal politikalarına yön veren iki ana eğilimin olduğu söylenebilir. Bunlardan biri kentsel rantın büyük-küçük sermaye gruplarına çıkar karşılığı dağıtımına dayanan ve kayıt dışı sektörün gelişimine yol açan usulsüz ve gayri resmi uygulamalardır. Buğra'nın da belirttiği gibi bu devletin yeniden dağıtımcı uygulamalarında var olan noksanlıklar nedeniyle gelişmiş ve Türkiye'nin konut sektörüne ve siyasal iktidarı yapılanma biçimine bağlı dinamiklerle de eklemlenerek şekillenen bir gelişmedir. Bu durum beraberinde yoksul kesimden ziyade orta ve üst sınıflara kar amaçlı konut yapımının sektöre hakim olması gibi bir gelişmeyi de getirir. Kentsel arazi arzını

kuşatan mevcut çıkar çatışmalarını son derece istikrarsız bir zemine oturtan ve spekülâtif kazanç beklentisini kamçılayan bu gelişmeler, devletin ortak çıkarın korunması ve sosyal adalet ilkeleri temelinde ve kişisel olmayan yeni bir dağıtım mekanizmasını geliştirerek uygulamaya sokması giderek daha imkansız bir hal almaktadır.

Yaşanabilir Konut ve Sosyal Adalet Kavramları/İlkeleri Temelinde Konut Sorununa Alternatif Bir Yaklaşım: Kent Ölçeğinde Sosyal Adalet ve Konut Sorunu

David Harvey “Sosyal Adalet ve Şehir” kitabında kentsel-mekansal dinamiklere duyarlı bir “sosyal adalet” kavramı geliştirmeye çalışır. “Sosyal adalet” kavramına mikro ölçekteki yaklaşımı çerçevesinde, Harvey daha çok kentsel düzeyde sosyal adaletin nasıl sağlanacağıyla ilgili kavramsal ve teknik olguları araştırır. Ona göre sosyal adalet “adil yollarla sağlanan adil bir dağıtımın şartnamesidir” (Harvey, 94). Harvey sosyal adalet kavramını kurgularken gelirin yeniden dağıtım sorunu dışında veya dağıtım süreci dışında bir de üretim sürecine odaklanılması gerektiğini vurgular. Kısaca, Harvey’in yaklaşımından hareket edecek olursak, kentleşme ve konut sorunu çerçevesinde sosyal adalet kavramı üretim ve dağıtım gibi iki temel meseleyle ilişkili olarak kavramsallaştırılıp, uygulanabilir bir projeye dönüştürülebilir diyebiliriz.

Dağıtım meselesiyle ilişkili olarak Harvey’in altını önemle çizdiği nokta daha çok gelir değişikliklerinin, yeniden dağıtım sistemi üzerinde etkili olan “gizli mekanizmalar”la ilişkili olduğudur. Geniş anlamıyla gelir bireyin kazancını, kazancındaki değişiklikleri, mülk haklarındaki değer değişikliklerini içermektedir (burada değişikliğin mülkiyete bir ilave olarak mı veya dar anlamıyla tasarruf yoluyla mı, yoksa mülkün değer artışından mı kaynaklandığına bakmak gerekmez). Harvey’e göre gelirin yeniden dağıtım iş ve konutun konumunda, mülkiyet haklarının değerinde, kaynakların tüketici fiyatlarında yapılacak değişikliklerle sağlanabilir (Harvey, 84). Bu bağlamda Harvey bir bireyin gelirinin değişmesinin yollarını şöyle özetler: “Birey daha çok (az) kazanabilir, mülkünün değerindeki değişmeden olumlu (olumsuz) yönde etkilenebilir, kendisine daha düşük (yüksek) fiyata daha çok (az) kaynak sunulabilir, ya da belli bir zaman süresinde bu kazanç veya kayıpların herhangi bir bileşimine sahip olabilir” (Harvey, 55). Gelirin bu geniş tanımı çerçevesinde gelir değişikliği ile kentsel dinamikler ve bu ikincisinin de sosyal adalet kavramıyla ilişkisini kurmak oldukça kolaylaşır. “Dışsal etmenler”in (fiyat sisteminin dışında kalan kirlilik gibi etmenlerin) maliyetleri veya yararlarının tahsisi, kaynaklara erişilebilirlik ve yakınlık meseleleriyle

ilişkili olarak ele aldığı gizli mekanizmalar burada öne çıkar. Siyasal pazarlıklar ve denetim sorunu yeniden dağıtımı dolaylı olarak yöneten bu gizli mekanizmalar üzerinedir.

Sosyal adalet konusunun dağıtım veya tahsis meselesiyle ilişkili halinde sorun dağıtılan gelirdir. Buna karşılık kimler ya da neler arasında dağıtıyoruz sorusuna en nihai birim olarak “insan-birey” cevabını verir, Harvey. Ancak sıklıkla gruplar, örgütler, bölgeler ve benzerleri arasındaki dağıtımdan da söz etmek gerektiğini savunan Harvey, bunlar arasında analitik olarak bölgesel düzeyde sağlanan adaleti öne çıkarmayı uygun görür. Nitekim yukarıda sözü geçen gizli mekanizmaların mekansal sonuçları vardır, yani bölgesel farklılıklar yaratır. Sorulması gereken bir başka soru adil bir dağıtımın dayandığı ilke veya ilkeler ne olmalıdır sorusudur. Harvey bu bağlamda “ihtiyaç”, “ortak yarar” ve “liyakat” ilkelerini ortaya koyar.

Üretim sürecine ilişkin sorunlar içinde öne çıkan mesele ise bir sabit sermaye birimi olarak mülkiyet sorunudur. Ona göre “mekan sabit sermaye yatırımının yayılmasıyla şekillenir” ve kentleşme sanayi sermayesine ürettiklerini elden çıkarma fırsatı yarattığından, “kentsellik hala sanayi kapitalizminin ihtiyaçları tarafından sürüklenmektedir” (Harvey, 281). Kentsellik artık değer dolaşımının bir ürünüdür ve bu dolaşım sürecinin iki aşaması bulunmaktadır. Birinci devre sanayi faaliyetinden doğar. İkinci devrede ise artık değer her tür mülkiyet hakkı gelirleri üzerine spekülasyonlardan ve sabit sermaye yatırımlarının paraya çevrilmesinden kazanılan getirilerden kaynaklanır. Harvey artık değer dolaşımının bu iki evresi arasında gerilimlere rağmen süren tamamlayıcı bir ilişki olduğu görüşündedir.

Kısaca Harvey sosyal adalet ilkesine dayanan kentleşme ve konut politikalarının kuramsal altyapısını oluştururken dağıtım ve üretim süreçlerini göz önünde tutar. Burada bütünlüklü bir sosyal adalet kavramı geliştirmek için bu iki meseleyi, yani dağıtım ve üretim ilişkileri meselesini ve bunların kentleşme ve konut açısından sonuçlarını ilişki içinde ele almaya çalışacağız. Ayrıca aynı amaçla bu iki süreci, yani üretim ve dağıtım süreçlerini, tüketim dinamikleriyle birlikte düşüneceğiz.

1. Bu bağlamda dağıtım meselesine geri dönecek olursak buradaki temel sorunlardan biri ihtiyaç kavramıdır. Buğra’nın da belirttiği gibi bu sorunu kavramsallaştırmadan herhangi bir sosyal politika üretmek imkansızdır. Hepimizin bildiği gibi ihtiyaç görece bir kavramdır. İhtiyaç bu nedenle çeşitli biçimlerde tanımlanabilir ve kişiye göre değişir. İhtiyaç kavramını tanımlamanın sıkça başvurulmuş bir yolu neye ihtiyaç duyulduğunu belirtmektir. Örneğin Smith’e göre yaygınlıkla bahsedilen temel ihtiyaçlar konut, sağlık, eğitim ve yiyecektir. Yeterli konuttan, istihdama ve temiz suya kadar uzanan

bu temel ihtiyaçlar insani gelişimin ayrılmaz parçaları olarak sürdürülebilir kalkınmanın ve kentleşmenin de temel şartlarıdır. Başarılı bir kalkınma stratejisinin bu şartların bir bütün halinde ele alması gerekmektedir. Smith'e göre bu tür temel ihtiyaçları parça parça ele alan yaklaşımların başarısız olması kaçınılmazdır. Örneğin, sağlık sistemini geliştirmeyi hedefleyen bir uygulamanın, insanlar eğer yaşamak için sağlıklı evlere ve hastalık saçan çevre koşullarına geri dönmek zorundalarsa ve sağlıklı beslenemiyorlarsa sonuç vermesi beklenemez (Smith, 1990: 141). İhtiyaçlar arasındaki ilişki sorunu bizi bir yandan sürdürülebilir kalkınma kavramına, öte yandan daha köklü çözüm arayışlarına götürür.

Uluslararası platformlarda da konut sorunu sadece bir insan hakkı olarak değil, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde ele alınan bir meseledir. UN, UNCED ve benzeri uluslararası aktörler, ihtiyaçlara ve kalkınma meselesine bütünlüklü bir yaklaşım geliştirme arayışıyla, konut sorununu çevre ve sağlık sorunlarıyla ilişki içinde ele almaktadırlar. Bunlar ekonomik siyasalarla çevresel olan ve üretilmeyen değerlerin (örneğin insan sağlığı ve insan kaynakları, yaşam kalitesi standartları, kentsel mekanlar ve barınma koşulları gibi değerlerin) yönetimi meselesi arasında veya ekonomik sermaye ile kültürel, doğal ve insanla ilgili sermaye veya kaynaklar arasında bir denge ve ilişki kurmaya çalışırlar. Bu anlamda, ekonomik sistemin çevresel ve diğer destek sistemleriyle uyum içinde işlev göstermesi zorunludur. Kalkınmanın bu genişletilmiş tanımına göre, yetersiz su, konut ve sağaltım, yetersiz beslenme, hastalık ve doğal afetler birbirleriyle ilişkili meselelerdir (bkz. UN Conference on the Human Environment at Founex, Swidzerland in 1972, Bartelmus, 1994: 6 içinde).

Çok boyutlu bir kalkınma kavramı geliştirme girişiminde bulunduğu *Environment, Growth and Development* adlı kitabında Bartelmus biraz daha farklı kavramlarla da olsa benzer bir yaklaşımı ifade eder. Bartelmus insanın amaçlarını (objectives) iki alt kategori halinde şöyle sıralar (1994: 2).

Bartelmus'un Temel İnsani Amaçları Listesi

Birincil Amaçlar

- Sevgi ve şefkat.
- Yaratıcılık ve eğlence.
- Eğitim.
- Özgürlük (güven).
- Barınma
- Estetik ve kültürel değerler.
- Siyasi eşitlik (katılım ve sosyal fırsatlar).
- Sağlık.
- Psikolojik ihtiyaçlar.
- Gelecekteki yaşam kalitesi.

İkincil amaçlar, birincil olanların yerine getirilmesi için gereken araçlar olarak nitelendirilebilir. Bunlar yiyecek, giyim, ulaşım, içme suyu, sosyal hizmetler, konut, çevrenin korunması, istikrar ve adaletin sağlanması, ulus inşa etmek, gelir ve zenginliğin dağılımı, sosyal güvence, çalışma koşulları, istihdam, zaman ve boş zaman, eğitim ve öğrenim, ve güvenlik.

Bu bağlamda konutun anlamı ve onun nasıl bir ihtiyaç olduğu da önemlidir. Konutun, farklı işlevlerine ve kullanım biçimine ya da değerine göndermede bulunan oldukça farklı anlamları bulunur³. Uluslararası Habitat örgütü konutu veya evi bir insan hakkı olarak tanımlar ve bu hakkın 14 alt ögesini şöyle belirler:

³ Konut hem bir barınak hem de bir mülk veya tüketim nesnesidir. Bir yatırım aracı olarak sepkülasyon konusu, sahipleri için maddi bir güvence ve sosyal olarak toplumsal ilişkilerin kurulmasını ve sürdürülmesini sağlayan bir araçtır. Konut aynı zamanda kentsel çevreye şekil veren bir kültür ürünü ve kültürel yapıdır. Yeni nesillerin üretiminde ve emeğin yeniden üretiminde işlev gösteren önemli bir unsurdur. Bireyleri aynı anda toplumun hem içinde hem de dışında tutan mekansal bir farklılaşma veya ayrışma biçimidir. (Tekeli, 1996, 2).

Güvenlik; yeterli kamusal hizmet ve olanaklar; çevresel hizmet ve ürünler (örneğin su ve bunun kullanımı için gerekli alt yapı hizmetleri); ödenebilirlik; erişim; iskan edilebilirlik; konum; kültürel uygunluk; el konulma riskinin olmaması; bilgi, kapasite ve kapasite geliştirme olanakları; katılım ve kendini ifade özgürlüğü; yeniden yerleşim; güvenli çevre ve özel alanın korunması.

Konut sorunu üzerine olan yazında “konut” kavramsal olarak genellikle “korunma sağlayan fiziksel yapıyı” betimlemektedir. Bu tanımlamaya alternatif geliştirmek üzere yapılan girişimler, örneğin kadın ve konut arasındaki ilişkiyi sorgulayan feminist yazın sonucunda bu kavram yeni bir boyut kazanır. Buna göre geniş anlamıyla konut “bu yapıyı kuşatan fiziki alt yapıyı, sosyal hizmetleri, mal ve hizmet sunan tesisleri ve oturanlar için sağlanan diğer kaynakların da yer aldığı çevreyi de betimlemektedir” (Dandekar, 1996: 34)⁴. Ancak burada önemli olan, toplumsal gruplar açısından konutla ilgili farklı ihtiyaçların ve konutun farklı anlamlarının olduğu gerçeğidir (Komut, 1996). Konutu niteliksel yönleriyle betimleyen bu unsurlar temelinde konut sorununu yeniden düşünmek önemlidir.

Yukarıda neo-liberal politikaların incelendiği bölümde de görüldüğü gibi, liberal yaklaşımın dayandığı klasik iktisat kuramına göre konut ihtiyacı daha çok piyasa değerlerine göre betimlenir. Aynı biçimde konut sorununun çözümü de piyasanın kendi akışına bırakılmalıdır. Burada somut ihtiyaçlar yerine soyut ekonomik veriler ve özellikle arz talep dengesi üzerinden konut ihtiyacı ve açığı tanımlanmakta ve konut politikaları bu rakamlar temelinde belirlenmektedir. Bu nedenle bu yaklaşım konut sorununun niteliksel boyutunu ihmal eder. Aynı yaklaşım açısından niteliksel açıdan uygun veya yaşanabilir konut veya “ev” sadece belirli toplumsal kesimlerin erişebileceği konut türü olmaktadır. Oysa konut bir “hak” veya “ihtiyaç” olarak tanımlandığında dar ekonomik yaklaşımın ötesine gitmek zorunluluğuyla karşı karşıya kalınır (Aydın, 2003). Görüldüğü gibi burada ihtiyaç artık piyasa koşullarına veya sanayi kapitalizmine bağlı olarak değil, temel ihtiyaçlar çerçevesinde

⁴ Bu çerçeveden bakıldığında Dandekar’ın konut yerine pek çok kişi ve özellikle kadınlar için geçerli olan “ev” kavramının kullanılması önerisine katılmamak mümkün değildir. Gerçekten de sorun konut değil, içinde yaşanacak veya barınılacak mekan sorunudur. Bu noktadan hareket edildiğinde “ev” sorununa yaklaşımımızı da değiştirmemiz ve konuyla ilgili olarak konutun insanlar için farklı anlamlarına değen, daha kapsayıcı bir vizyon geliştirmemiz gerekmektedir.

sinde tanımlanmıştır. Ancak bu da konuta yaklaşımımızda karşılaşılabileceğimiz sorunları çözmez ve liberal yaklaşıma tam bir alternatif yaratmaz. Burada üzerinde durulması gereken birbiriyle ilişkili iki temel mesele daha bulunmaktadır: Ortak iyinin tanımı ve dağıtımın kime ve ne yönde yapılacağı sorusu.

2. Buğra'nın da belirttiği gibi "ihtiyaç" kavramının taşıdığı göreliliğin ve bundan kaynaklanan esnekliğin ortak iyi arayışında temellenen toplumsal politika üretmenin zeminini kayganlaştırması, önemli bir sorundur (Buğra, 2000b). Temel ihtiyaçlar, yukarıda pek çok uluslararası örgütün de kullandığı gibi, katı ve evrensel bir tanımdan hareketle kurgulanırsa, içinde başkalarının neye ihtiyaç duyduğunu tanımlama ve dayatma gibi dogmatik tutumları da barındıran politikaların meşrulaşması kolaylaşabilir. Öte yandan ihtiyaçların göreliliğinin ön plana çıkarılması durumunda istikrarlı sosyal politikalar üretmek imkansızlaşır. Buğra bu ikileme çözüm olarak dağıtım mekanizmalarına dayanan sosyal adalet uygulamalarının tüketime duyarlı kılınması ve ihtiyaç ile tüketim arasındaki ilişkinin somutlanmasını önerir. İhtiyaç tüketimin esnek ve sembolik yönlerini de dikkate alacak şekilde tanımlanmalıdır. Buğra'ya göre eğer biz ihtiyacı genel olarak bireyin toplumsal katılıma duyduğu ihtiyaç olarak algılar ve bunun önündeki engellerin kalkmasını sağlayacak politikalar geliştirirsek sorunu kavramsal düzeyde daha iyi anlamlandırmış oluruz. Böylece tüketimin maddi ve biyolojik yönünü tüketimin sembolik niteliği üzerinde egemen kılmayan bir yaklaşım, aynı zamanda tüketici davranışının kültürel özgüllüğü içinde ele alacak bir çözümlemenin de zemini olur. Burada önemli olan ihtiyaç ile istek ve tercihler arasında kurulan ve tüketim alanına yansıyan veya tüketici davranışlarına yön veren dinamikleri iyi çözümlemektir. Bu noktada en temel sorunlardan biri konut sorunun çözümünde konutun niteliksel boyutları ve üretilen konutların tüketicinin değişkenlik gösteren taleplerine uygunluğudur. Bize göre yaşanacak bir mekan olarak "ev" sakinlerine "yardım edici" (enabling house) (Dandekar, 1996: 35) olmalı ve onlara kendilerini yeniden üretmelerini veya Buğra'nın deyiimiyle toplumsal hayata katılımlarını kolaylaştıracak nitelikte olmalıdır.

3. Harvey'e göre Buğra'nın belirttiği sorun daha çok sosyal adaletin kime ve ne yönde yapılacağı konusunda kullanılacak kriterle ilgilidir. Her iki yazar için de başlangıç noktası aynıdır. Yani sosyal adalet politikalarının başlangıç noktası ve temel kriteri "ihtiyaç"tır. Ancak ihtiyaçların belirlenmesi ve giderilmesi konusunda adil kararların verilmesi çok önemlidir. Bu noktada kentsel sistem içinde kişiye sunulan istihdam ve konut fırsatları, hizmetlere erişim, konut ve iş yerinin konumu (kentsel bölgeselleşme ve kent büyümesinin mekansal dinamiği), çevresel dinamikler (örneğin kirlilik) gibi

etmenler kişinin gerçek geliri, mülk değerleri ve kaynak elde etme gücü üzerinde doğrudan veya dolaylı etkileri olan olgular olduğu akıldan tutulmalıdır. Bu bağlamda bireyin (mülkünün veya konutunun/işyerinin) kentsel konumu ve yaşam kalitesi onun gelirinde etkili olan unsurlar arasında yer alırken, gerçek gelir veya kazancı belirleyen eğitim ve sağlık gibi sosyal hizmetlere erişim aynı zamanda kişinin kentsel değişime uyumunu kolaylaştıran etmenlerdir. Bir mülkün değerini belirleyen pek çok çevresel etmenden veya uzaklık veya yakınlıkla ölçülebilen konumsallık etmeninden söz edilebilir. Bunun dışında kirlilik (bunu Harvey fiyat sisteminin dışında kaldığı için dışsallık etkileri arasında inceler) veya konutun kalitesi gibi çevresel etmenler kişinin sağlığını etkilediğinden, konutun yeri veya iş yerine uzaklığı bütçeye eklenen bir masraf yaratabilir ki bu bireyin gerçek kazancına yansır. Piyasa merkezli yaklaşımlar, fiyat sistemine girmeyen veya kazanç ve mülkiyet gelirlerindeki değişikliklere dolaylı etkisi olan unsurları hesaba katmaz. Bu nedenle gelir dağılımının sosyal adalet ilkesi temelinde düzenlenmesi konusunda kamu müdahalesine olan ihtiyaç önem kazanır. Bu özellikle iş fırsatlarının ve konut fırsatlarının konumunun değişmesi konusunda ve sosyal hizmetlerin etkili ve adil dağıtımı konusunda geçerlidir. Ayrıca kentsel ölçekte sosyal adaletin sağlanmasında kullanılacak kriterler Harvey'e göre tüketimdeki davranış farklılıklarından çok ortak yarara katkı ve liyakattır. Örneğin bölgesel düzeyde araştırılan sosyal adalet mekanizması için ortak yarar, kaynak tahsisinin bölgeler arası karşılaştırılabilir sonuçlarıyla ilgilidir (bölgeler arası çarpan analizi). Liyakat kavramı ise daha çok sosyal adalet adına yapılan bir planlanmanın bölgenin özellikleri nedeniyle yaratacağı ek giderin hesap edilmesiyle ilgilidir. Bu ilkeye göre plan eğer böyle bir ek gider yaratıyorsa ve ortak yarar açısından bu planın uygulanmasının önem sıralamasındaki yeri gerilerdeyse, planın ertelenmesi beklenebilir. Burada da görüldüğü gibi Harvey'in karşılaştırmalı yaklaşımı daha tekniktir ve Buğra'nın ihtiyacı tüketimle ilişkilendirdiği yaklaşımıyla birleştirilebilir.

4. Aynı bağlamda üzerinde durmak istediğimiz ve sosyal adaletin sağlanması açısından önemli olan bir diğer mesele dağıtımın adil yollarla sağlanması konusunda işlev gösterecek olan iktisadi ve siyasi mekanizmaların veya örgütlerin olması ve bu örgütlerin demokratik ve saydam bir işleyişe sahip olmaları gerekliliğidir. Katılımcılık ve temsiliyet gibi sorunlar aynı zamanda ihtiyaçtaki farklılıkların reel projelere yansıtılması açısından önemlidir.

5. Son olarak, üzerinde durulması gereken bir diğer mesele sosyal adalet ilkesinin üretimle ilişkisidir ve bu noktada da yine "ihtiyaç" kavramı öne çıkar. Bu açıdan yalnızca uluslararası örgütlerin (örneğin Habitat, UNİCEF, vs) değil Buğra gibi yazaların da yaklaşımları eleştiriye açıktır, çünkü bu

aktörler genellikle vurguyu dağıtım sürecine yaparlar. Burada üzerinde durmak istediğimiz iki meseleden söz edebiliriz. Birincisi ihtiyaç ile talep arasındaki ilişkidir. İkincisi ise yine belirlenen ihtiyacın giderilme biçimiyle ilişkili olarak ele alınabilecek olan mülkiyet meselesidir.

Harvey'in de belirttiği gibi arz-talep ilişkisine dayanan piyasa talebini toplumsal açıdan adil bir ihtiyaç ölçümü olarak kabul edebilmek için, toplumdaki diğer (hem arzı hem de talebi etkileyen) yaygın koşulların da toplumsal açıdan adil olmaları gerekir (Harvey, 99). Burada önemli olan henüz talebe dönüşmemiş ihtiyaçların da hesaba katılabilmesidir. Harvey bu çerçevede "gizli talep" ve "potansiyel talep" kavramlarını ortaya atar. Birincisi bölgeler veya gruplar arasında ortaya çıkan göreceli yoksunluğun soruşturulmasıyla belirlenen taleptir. Buna karşı "potansiyel talep" henüz olgunlaşmamış bir takım sorunlardan veya bu sorunlar arasında açıkça öngörülme- yen ilişkilerden kaynaklanması beklenen ihtiyaçlar veya taleplerle ilişkili olan taleptir (Harvey, 99-100). Bu bağlamda salt ekonomik verilerle insanların ihtiyaçları ve talepleri arasında bir denge kurulması mümkün değildir. Burada "verimlilik" sorunuyla ihtiyaçların giderilmesi sorunu veya (sosyal adaletin sağlanması ile doğrudan ilişkili olan) üretkenlik sorunu arasında dışlayıcı bir ilişki kuran ve piyasanın sosyal adaleti kendiliğinden sağlayacağına inanan liberal mantığın reddedilmesi gerekmektedir.

Sosyal adalet ilkesi temelinde geliştirilmesi gereken konut politikalarında öne çıkan her hangi bir mülkün (örneğin konutun) değişim değerinden çok kullanım değeridir. Bu da sorunun üretim süreciyle ilişkili olan boyutudur. Agnes Heller'e (Heller, 2004) göre alternatif sosyalist projeler açısından mülkiyet reddedilmesi zorunlu olmayan bir kavram olabilir. Heller mülkiyeti reddetmek yerine mülkiyetin pozitif olarak yaygınlaştırılması yönünde politikaların sosyalizm anlayışına ters düşmediğini reel sosyalizm örneği olan SSCB rejiminin eleştirisinden hareketle savunur. Bu mesele üzerinde düşünülmesi gereken bir meseledir. Bunun dışında bir malın ve dolayısıyla konutun kullanım değeri kişiden kişiye, kültürden kültüre değişkenlik gösterir. Burada bu farklılıklara duyarlı olmak, bir başka deyişle konut planlamalarının esnekleştirilmesi ve Buğra'nın da belirttiği gibi bunun tütünün sembolik içeriğiyle birleştirilmesi önemlidir. Ancak bu esnekleştirme Harvey'in ortaya attığı liyakat ve ortak yarar ilkelerine ters düşülmeden gerçekleştirilmelidir. Bütün bunlar yani mülkiyet ilişkilerinde yapılacak dönüşümler hem ekonomik ve sosyal hayata yön veren söylemlerin yenilenmesini veya alternatif ideoloji ve politikaların geliştirilmesini, hem de kapitalizme dayanan ekonomik sistemin köklü bir biçimde dönüştürülmesini gerektirir.

SONUÇ YERİNE

Yukarıda açıklandığı gibi Türkiye’de uygulanan neo-liberal politikalar, ülkenin konut piyasasına hakim olan geleneksel dinamikleriyle birleşince, ortaya hızla düzensizleşen ve adaletsizleşen bir kentleşme süreci çıkmaktadır. Bu süreç kentsel mekanlara veya konumlanmalara yansıdığı gibi, bölgesel farklılıkları da derinleştirmiştir. Ayrıca köyden kente göçün yarattığı gettolaşma ve hızlı kentleşme süreci ile konut sorunun özellikle kent yoksullarının ve göçerlerin sırtına yüklenmesi söz konusu olmuştur. Sadece belirli sanayi sektörlerinin yükselişe geçtiği son yirmi-otuz yıldır yaşanan, kentin sanayi kentleri tipinden uzaklaşıp, ticari ve kültürel merkezlere dönüşmesi ve küresel sermaye akışına ve uluslararası turizme uygun olarak yeniden biçimlenmesidir. Bu süreç kentsel mekanların veya konumların polarizasyonuna katkıda bulunmuştur. Bu durum sadece Türkiye’ye özgü olmayıp, genel olarak gelişmekte olan ülkelerde görülen bir gelişmedir. Bu ülkelerin kentlerinde yoksulluğun, gecekondulaşmanın ve ucuz emeğin yaygınlaştığı, buna karşılık kentlerde yoksul hastalıkları olan tüberkloz türü hastalıkların arttığı genel olarak bilinmektedir.

Bütün bu belirtilen temel meseleler ve kavramlar çerçevesinde konut sorununa alternatif bir yaklaşım geliştirdiğimizde elde ettiğimiz kazançlar veya ulaşılan sonuçlar şöyle sıralanabilir. Herşeyden önce güncel bir sosyal adalet politikası oluşturmak için temel kriter ihtiyaçtır. Burada dağıtım mekanizması oluşturulurken tüketim sürecinde ortaya çıkan davranış biçimleri ve tüketim kalıpları kadar, ortak yarar ve liyakat kriterleri de dikkate alınmalıdır. Nitekim politikalar, sanayi kapitalizminin dinamiklerinden çok, insani ihtiyaçlara bağlandığı sürece vurgulanacak olan, her hangi bir mülkün (örneğin konutun) değişim değerinden çok kullanım değeridir. Bu da sorunun üretim süreciyle ilişkili olan boyutudur. Bir malın ve dolayısıyla konutun kullanım değeri kişiden kişiye, kültürden kültüre değişkenlik gösterir. Burada bu farklılıklara duyarlı olmak, bir başka deyişle konut planlamalarının esnekleştirilmesi ve tüketimle ilişkilendirilmesi önemlidir⁵. İhtiyaçlardan hareketle kalkınma kavramının “sürdürülebilir kalkınma” başlığı altında ve sosyal adaletle yeniden ilişkilendirilerek daha geniş ve toplumcu bir tanımı yapılabilir. Ama daha da önemlisi Harvey’in de belirttiği gibi mülkiyet sisteminde yapılacak köklü değişikliklerdir. Bu da genel olarak kapitalist sistemde bir dönüşüm demektir.

⁵ Bu konuyla ilgili olarak konut projelerinden ve piyasasından dışlanmış olanları konut sorunuyla yeniden ilişkilendirmeyi ve konut politikalarına aşağından yukarı bir yaklaşım geliştirmeyi hedefleyen pek çok farklı çalışmayı bir araya getiren “Diğerlerinin konut sorunu” adlı derleme kitap önemlidir.

Sonuç olarak, sosyal adalet kavramını konutla ve konut politikalarıyla ilgili olarak ele aldığımızda üzerinde durulması gereken meseleler şunlardır:

Ulusal veya Uluslararası/Bölgesel Makro Politikalar ve Çözüm Stratejileri: Bölgesel veya ulusal düzeyde ortaya çıkan gelir dağılımındaki farklılıklara karşı geliştirilecek makro politikaların (örneğin istihdamın artırılması, piyasa fiyatlarına yapılacak müdahaleler, fiyat ve gelirlerle ilgili politikalar, göçle ilgili politikalar, kır-kent ayrımına dönük politikalar, sosyal refah politikalarının ve kurumlarının yenilenmesi, vs.) uygulanması.
Kent Planlaması: İş ve konut fırsatları yaratma, bunların konumlanması ve bölgesel dağılımıyla; kentsel sosyal hizmetlerin dağılımı ve konumlandırılmasıyla; ulaşım; fiyatlandırılmış veya fiyatlandırılmamış kaynakların kentsel dağılımının ve tüketiminin örgütlenmesi ve denetlenmesi (bunların tükenme, yenilenme ve yaratılma süreçleriyle ilgili) kararların ihtiyaç, ihtiyaçların farklılığı, ortak yarar ve liyakat gibi ilkelere göre ve adil bir biçimde alınması. Bu bağlamda mülkiyet ilişkilerinden çok kamusal yarar hükmüne dayalı yeni sistemlerin geliştirilmesi.
Konut Tasarımı: Konutun ve konut alanlarının projelendirilmesi; bu projelerin denetimleri; fiyatlandırılmış ve fiyatlandırılmamış kaynakların (örneğin su, temiz hava, vs.) konuta mesafesi; konutun kalitesi ve esnekliği gibi ilkeler çerçevesinde yapılacak konut projeleri. Burada mülkiyetin yaygınlaştırılması ilkesinin benimsenmesi yada bu ısrardan vazgeçilmesi.
Siyasal Mücadele ve Katılım: Her üç düzeyde yürütülecek siyasal karar mekanizmalarına ve müzakere süreçlerine katılım sorunu.

Bütün bunlar bir anlamda kentleşme sürecini ve konut politikalarını günümüz küresel ve yerel sermaye hareketleri gibi kapitalist sistemin ana motorlarından koparıp, daha adil bir düzenleme biçimine doğru kanalizetmenin adımlarıdır. Bu nedenle sadece çelişkilerden ve adaletsizliklerden beslenen kapitalist sistemin veya kaynakların kıtlığından beslenen piyasa sisteminin dönüşümü, reformasyonlardan beslenen uzun erimli bir dönüşüm olarak ele alınmalıdır. Dolayısıyla kapitalizmin yarattığı ve beslendiği bölgesel adaletsizliklerin giderilmesine dönük uygulamalarla, sistemi daha radikal biçimde dönüştürmeyi hedefleyen araçlar birbirlerini dışlamazlar. Tabi buradaki tek sorun ihtiyaçlar arasındaki ilişki temelinde bütünlüklü bir toplumsal değişim projesi geliştirmek değildir. Bu sorunun daha metodolojik ve

epistemolojik kökenleri de vardır. Bu anlamda sosyal adaletin kavramsal temelini de dönüştürülmesi gerekmektedir.

SUMMARY

As we all know, the process of Turkey's integration with the global capitalist economy has been speeded up in the 1980s. Within this context, the state's approach to the problem of housing, in line with the emergence of new socio-economic dynamics in urbanization process, has gone through significant changes. In this article, after a brief analysis of historical transformation of housing policies and housing models in Turkey, neo-liberal economic policies and social problems that they caused are debated in respect to the issues of urbanization and housing problem. Lastly, in the same respect, the question of how we can reconstruct the concept of social democracy as an alternative to neo-liberal approach is examined.

The main problems that were caused by urban and housing policies developed and applied in parallel to the dominant neo-liberal economic and political strategies were increasing social gaps, urban migration and distorted process of urbanization. The very same process resulted also in non-planned urban development, non-legal activities and the emergence of new interest groups feed by clientlist relations. All these would be more visible when new dynamics of urbanization and new housing models that have been dominant in the last twenty years are analyzed. As Keyder and Öncü state, the last twenty years are stamped by the tremendous polarization and segregation of urban spaces and housing models. In this period, it is possible to observe the transformation of urban lands into important profitable assets or investment goods, the emergence of new interest conflicts around these lands and the expansion of housing and constructing as an important sector of general economy. Indeed, the state's housing policies of the 1980s was determined by this aim of revitalizing the housing market. It was a period when the state left its social responsibility of securing social democracy and of developing new housing projects that would increase the access of people to houses, while class differences and gaps in urban economy were in the rise. The new mission of the state was not to plan the process of urbanization and urban development on the basis of the principle of social democracy, but to open up the ways for and even to become the leadership of commercial enterprises and entrepreneurship for expanding the housing market. Moreover, in the same period, both to prevent social dissatisfaction that rising social inequalities might lead to and to generate new profitable areas and lands,

“gecekondu”s or shanty towns were equipped with necessary social facilities and infrastructures, while people living in these areas were provided with the title deeds. While urban areas were left without any plan and program for their development, the state was not willing to search for a solution to the problem of “gecekondu”. Hence, non-legal and informal applications were legitimized.

Concerning all these problems, for social scientists, it is important to develop an alternative model against neo-liberal politics. Therefore, in this respect, reconsidering and discussing the concept of social democracy and urban social policies is an important footstep. Starting from Harvey’s approach, social democracy, within the context of urbanization and housing problem, would be conceptualized and turned into an applicable project by connecting it to two fundamental issues of all economic and social relations that are production and distribution. Öncü addresses to another fundamental dimension of the same problem, which has been long neglected, that is consumption. According to Harvey, within the context of social democracy, the problem of housing can be viewed as an important factor affecting incomes of individuals and the process of distribution of houses can be considered in these terms. Here, we are talking about an approach that considers a range of qualities of a house as mechanisms that have direct or indirect effects on the income of an individual. The qualities of a house vary from its distance to the work place to its size. All this are important points that require attention when new housing models and urban plans are programmed and when new social politics that would be built on the basis of the principle of urban social democracy are developed. The house should be seen as a need and a right. Here the points that should be touch upon are the issues of distribution and production. What kinds of houses should be produced? How and by whom they should be distributed? All these problems call an important dimension of the house other than the mechanisms that are addressed by Harvey into question. This is called by Öncü as the cultural or symbolic dimension of consumption. What is important here is the integration of this dimension -that is taken seriously generally by the consumption markets- into the programs of social democracy and development. This, in turn, would lead to increase the flexibility of the housing projects of the officials. The other important dimension which we like to touch upon here is the existence of economic and political mechanisms and organizations which would secure democratic operation of the process of production and distribution of houses. It is also true that these mechanisms and organizations should have democratic and open structures. In this respect, the main issues that come fore are those of participation and representation. Lastly, for Harvey, the production dimension of the issue of

housing and urban social democracy is wider than the processes which concern the production of houses or housing projects. Here what is more fundamental is their relation to the general system or mode of production, i.e. capitalist mode of production. Within this context, the questions such as whether houses or housing projects would be produced on the basis of the principle of private or public ownership and how the relations of production, distribution and consumption based on the former principle would be transformed are the basic issues that should be touched upon. Obviously, all these debates are only a small part of the larger business of reconceptualisation of the notion of urban social democracy. However, even if it is just a beginning, it is still important to take any attempt to construct a new language and politics alternative against neo-liberalism as the last and the biggest challenge of capitalist system seriously.

KAYNAKÇA

AYDIN, Saadet

2003 **Türkiye’de Konut Sorununun Ekonomik Boyutları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset (Kent ve Çevre Bilimleri) Anabilim Dalı, Ankara.

BARKEY, Henri J.

1990 **The State and the Industrialization Crisis in Turkey**, Oxford: West View Press.

BARTELMUS, P.

1994 **Environment, Growth and Development**, London, Newyork: Routledge.

BORATAV, Korkut

1990 “Inter-class and Intra-class Relations of Distribution under Structurel Adjusment: Turkey During the 1980’s”, in **The Politics Economy of Turkey**.

BORATAV, Korkut

1991 **Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

BUĞRA, A.

2000a “Türkiye’nin Ahlsız Konut Ekonomisi”, **Devlet-Piyasa Karşıtlığı Ötesinde**, Ayşe Buğra (ed.) içinde, İstanbul: İletişim Yayınevi, ss. 97-127.

BUĞRA, A.

2000b “İnsan İhtiyaçları, Tüketim ve Sosyal Politika”, **Devlet-Piyasa Karşıtlığı Ötesinde**, Ayşe Buğra (ed.) içinde, İstanbul: İletişim Yayınevi, ss. 27-58.

DANDEKAR, Hemalata C.

1996 “Kadın ve İskan: Geçmişteki Düşünceler, Gelecekteki Yönelimler” **Diğerlerinin Konut Sorunları** (Der. Emine Komut), Ankara: TMMOB Mimarlar Odası, ss: 33-51.

DRAKAKIS-SMITH, David

1990 **Third World Cities**, London: Routledge.

ERALP, A., M. TÜNAY ve B. YEŞİLADA

1993 “Introduction”, **The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey**, London: Praeger.

ERDER, Sema

1996 **Ümraniye İstanbul’a Bir Kent Kondu**, İstanbul: İletişim.

GÜLER, Birgül Ayman

1996 **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi Yapısal Uyarlama Politikaları**, Ankara: TODAİE.

HARVEY, David

2003 **Sosyal Adalet ve Şehir**, Metis Yayınları, İstanbul.

HELLER, Agnes

2004 **Biçimsel Demokrasi Üzerine, Sivil Toplum ve Devlet**, İstanbul: İletişim.

KAZGAN, Gülten

1999 **Tanzimattan XXI.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

KELEŞ, Ruşen

2004 **Kentleşme Politikası**, Ankara: İmge.

KEYDER, Ç. ve A. ÖNCÜ

1993 “Istanbul and the Concept of World Cities”, **Economy and Society**, Friedrich Ebert Vakfı Yayınları.

KEYDER, Çağlar

1996 **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**, İstanbul: Metis Yayınları.

KEYDER, Çağlar

1999 “Konut Piyasası: İnformelden Küresele”, **Defter**, Yıl 12, Sayı 35, ss:73-93.

KOMUT, Emine (der.)

1996 **Diğerlerinin Konut Sorunları**, Ankara: TMMOB Mimarlar Odası.

MUTLU, Erol

1995 “Özal ve Özalcılık”, **Mürekkep**, Kış/Bahar, 49-60.

ŞENYAPILI, Tansı

1998 “Cumhuriyet’in 75. Yılı Gecekonduunun 50.Yılı”, **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, ss:301-316.

TEKELİ, İlhan

1982 “Türkiye’de Konut Sorununun Davranışsal Nitelikleri ve Konut Kesiminde Bunalım”, **Konut 81**, Kent Koop, ss:59-143.

TEKELİ, İlhan

1996 **Türkiye’de Yaşamda ve Yazında Konut Sorununun Gelişimi**, T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, Konut Araştırmaları Dizisi 2.

TÜREL, Ali

1996 **Konut Üreticileri Mülk Konut Kiralık Konut**, T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, Konut Araştırmaları Dizisi 14.

TÜNAY, Muharrem

1993 “The Turkish New Right’s Attempt at Hegemony”, in **The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey**, London: Proeger, s:11-30.

TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU

2006 www.tuik.gov.tr, 19.09.2006 tarihinde ziyaret edildi.

TÜRK KENT

2003 **15. Olağan Genel Kurul Toplantısı**, İstanbul: 28 Haziran 2003.

YARAR, Betül

2000 **Politics of Popular Culture: A Case Study on the Relationship Between the Rise of the New Right, Football, and Arabesk Music in the 1980s in Turkey**, yayınlanmamış doktora tezi, Sosyoloji Bölümü, Lancaster, UK.

YARAR, B. ve S.AYDIN

2005 “Changing Housing Policy of the State and Its Impacts on Public Health and Enviornment in Turkey”, **The International Forum for Social Sciences and Health** (IFSSH) Dünya Kongresi’nde sunulan bildiri. in İstanbul, August 2005.